

Studiepaket läs- och skrivsvårigheter F–3

MOMENT 4

Att utforma en tillgänglig läs- och skrivundervisning

En likvärdig utbildning för alla

Hos Specialpedagogiska skolmyndigheten får du stöd när du skapar lärmiljöer som är utvecklande och tillgängliga för alla. Vi erbjuder specialpedagogiskt stöd till förskolor och skolor i hela landet, svarar på frågor och erbjuder kurser och konferenser. Vi driver också flera specialskolor för olika målgrupper, fördelar statsbidrag och utvecklar läromedel. Välkommen till Sveriges största kunskapsbank inom specialpedagogik.

Studiepaket läs- och skrivsvårigheter F-3 moment 4

Att utforma en tillgänglig läs- och skrivundervisning

© Specialpedagogiska skolmyndigheten, 2020

Ansvarig på SPSM: Aya Stehager

Författare: Ann-Louise Eriksson, Evelinn Fagerberg, Kerstin Norell Helmsjö och Ulrika Näsholm

Illustrationer: Liljedal Communication AB

Redaktion: Ingela Skantze, Skantze Kommunikation, och Aya Stehager

Produktion: Liljedal Communication AB

ISBN: 978-91-28-10117-2

Artikelnummer: 10117

Innehåll

Att utforma en tillgänglig läs- och skrivundervisning	4
Varför är en tillgänglig lärmiljö viktig i läs- och skrivundervisningen?	5
Lärarkompetens	6
Att tänka på i undervisningen	7
Digitala verktyg – en del av en tillgänglig lärmiljö	8
Träning och kompensation	9
Talsyntes som en del av läs- och skrivundervisningen	10
Talsyntes som kompensatoriskt stöd	11
Inlästa böcker som en del av läs- och skrivundervisningen	11
Talböcker som kompensatoriskt stöd	12
Tillgänglighet i ordbehandlingsprogram	12
Att skriva genom att tala	13
Att skriva med symbolstöd	14
Response to intervention, en modell för att arbeta främjande och förebyggande	15
Intensivundervisning	16
Hur kan intensivundervisning se ut?	17
Referenser	19
Elektroniska källor	21

Att utforma en tillgänglig läs- och skrivundervisning

I det här momentet får du läsa om:

- Tillgängliga lärmiljöer och lärarkompetens.
- Digitala verktyg i läs- och skrivundervisningen.
- RTI-modellen, Response to intervention.
- Intensivundervisning.

Skollagen är tydlig med att skolan ska främja alla elevers lärande och hälsa: ”Utbildningen inom skolväsendet syftar till att barn och elever ska inhämta och utveckla kunskaper och värden. Den ska främja alla barns och elevers utveckling och lärande samt en livslång lust att lära.”¹ Vidare, i det fjärde kapitlet: ”Elevhälsan ska främst vara förebyggande och hälsofrämjande. Elevernas utveckling mot utbildningens mål ska stödjas.”² Genom en organiserad samverkan mellan elevhälsan, lärare och övrig skolpersonal kan hela skolan arbeta mot samma mål.³

För elever i svårigheter är det av särskilt stor betydelse att denna samverkan fungerar och att det hälsofrämjande och förebyggande arbetet blir ett tillsammansarbete. De olika professionerna i skolan är viktiga för att möjliggöra en bredare analys och en djupare förståelse av verksamhetens förmåga att möta elevers olika och specifika behov.

”Läsa, skriva, räkna – en garanti för tidiga stödinsatser”⁴ är framtagen för att stödja detta främjande och förebyggande arbete. Genom att tidiga insatser sätts in så fort som behov uppmärksammas ökar skolans möjligheter att främja hälsa och lärande hos alla elever.

1 SFS 2010:800, kap 1, 4 §

2 SFS 2010:800, kap 2, 25 §

3 Specialpedagogiska skolmyndigheten, 2020a

4 Skolverket, 2020

Varför är en tillgänglig lärmiljö viktig i läs- och skrivundervisningen?

I en tillgänglig lärmiljö ska det vara möjligt för alla elever att delta på likvärdiga villkor och få det stöd de behöver. Undervisningen behöver vara utformad med hänsyn till elevernas olika förutsättningar att lära, förstå och utvecklas. En tillgänglig lärmiljö för alla elever kan minska behovet av extra anpassningar och särskilt stöd.⁵

Det handlar om att ta hänsyn till elevernas olika behov och sätt att lära sig redan när undervisningen planeras och om att skapa en tillåtande lärmiljö. Eleverna behöver känna till och förstå målen med undervisningen. Målen måste i sin tur följas upp för att säkerställa att de är uppnådda genom den undervisning som har bedrivits. Om insatser behövs ska de sättas in tidigt, helst innan eleverna själva är medvetna om att de är i svårigheter.⁶ Det är viktigt att komma ihåg att det inte är eleven som ska anpassa sig till en redan färdig lärmiljö, utan att det är undervisningen och miljön som ska utformas för att möta elevernas olika förutsättningar.⁷

Det eleverna ska lära sig behöver förklaras på mer än ett sätt. Vissa kan behöva höra informationen, andra se den visuellt och en del kan behöva läsa den. Digitala verktyg har visat sig vara ett bra stöd för att ge information på varierande sätt. I en läs- och skrivfrämjande lärmiljö får eleverna många och naturliga tillfällen att möta bokstäver, ord och texter, såväl analoga som digitala. Elever bör också erbjudas olika sätt för att redovisa sina kunskaper.⁸

Den tidiga läs- och skrivundervisningen behöver utformas på ett strukturerat sätt för hela gruppen, med fokus på att eleverna ska automatisera sin avkodning utifrån den alfabetiska principen. Undervisningen behöver utvärderas kontinuerligt och anpassas utifrån elevernas olika behov. Det kan betyda anpassningar inom gruppen eller del av gruppen. Genom att arbeta med en bred bas inom ledning och stimulans kan skolans resurser mer riktas till de elever som är i större behov av stöd. Läs mer under rubriken Response to intervention, en modell för att arbeta främjande och förebyggande.

5 Specialpedagogiska skolmyndigheten, 2018

6 Fridolfsson, 2019

7 Tjernberg, 2020

8 Specialpedagogiska skolmyndigheten, 2020b

Lärarkompetens

Att lära barn att läsa och skriva är komplext, det är flera olika delar som samverkar. Många elever lär sig att läsa nästan oavsett vilken metod som används, men alla gör inte det. För dem är en strukturerad och systematisk undervisning på vetenskaplig grund nödvändig för att de ska få möjlighet att utveckla läs- och skrivförmågan så långt som möjligt.⁹

Hög lärarkompetens är betydelsefullt för att främja läs- och skrivutvecklingen och förhindra att läs- och skrivsvårigheter uppkommer.¹⁰ Lärarkompetens kännetecknas av såväl ämneskunskaper som didaktisk kompetens och ledaregenskaper.¹¹ Läraren behöver kunna identifiera var varje elev befinner sig i sin läs- och skrivutveckling samt ge stöd och återkommande respons så att alla elever kommer vidare i utvecklingen. För att kunna göra det behövs kunskap om läs- och skrivutvecklingsprocessen och dess olika faser. I hög lärarkompetens ingår också att lärare, arbetslag och elevhälsa tar hänsyn till både styrkor och svårigheter hos eleverna samt att de har en stor verktygslåda med olika metoder att använda vid behov.¹² Det är också viktigt att lärare planerar för kontinuitet och repetition av kunskapsinnehållet i ett sammanhang. Arbetet som lärare och elever gör tillsammans i vardagen är avgörande för hur elevernas prestationer utvecklas över tid.¹³

En trygg miljö och en god relation till läraren har betydelse för att elever ska kunna utveckla sina kunskaper.¹⁴ Det är viktigt att ha höga förväntningar på eleverna. Elever som får höra att de kan lära sig och att vi alla lär oss på olika sätt, har större möjligheter att lyckas. Ett gott klassrumsklimat har samband med god kunskapsutveckling medan det omvända ökar risken för att några halkar efter.¹⁵ Det innebär att lärarens förhållningssätt har betydelse för elevernas prestationer.¹⁶

Att tänka på i undervisningen

Alla elever har behov av att få rätt utmaningar, men också behov av tillräckligt med tid för att öva och repetera.¹⁷ Undervisningen behöver utformas efter behoven, med anpassning både till hela gruppen och till enskilda elever.¹⁸ Det innebär dock inte att alla i klassen ska arbeta med olika saker, till exempel stimuleras språkutveckling mer av gemensamt arbete med gemensamma diskussioner, än av enskilt arbete.¹⁹ Att arbeta tillsammans gynnar det sociala

9 Fridolfsson, 2020. Intervju med Anna Eva Hallin i Johansson, 2020

10 Myrberg, 2003

11 Aspelin, 2020

12 Myrberg, 2003. Aspelin, 2020

13 Taube, Fredriksson & Olofsson, 2015

14 Aspelin, 2020

15 Tjernberg, 2013

16 Håkansson & Sundberg, 2020. Aspeflo & Almsenius, 2019

17 Fridolfsson, 2019

18 Hattie, 2009. Tjernberg, 2013

19 Hattie, 2009

samspelet, det vill säga att lyssna aktivt på varandra, att anpassa sig efter turordningsregler eller att våga berätta om sina tankar för andra.²⁰

Undervisning bör innehålla en mångfald av arbetssätt. Några har lättare att ta till sig kunskaper om de får en text uppläst samtidigt som de själva läser texten, för andra kan det vara bättre om det är tyst i omgivningen. Barn och elever har ofta behov av att få rita, skriva eller praktiskt få göra eller uppleva det som presenteras. Om undervisningen kan anpassas efter elevernas förutsättningar når de längre i såväl utveckling som lärande.²¹

Med hjälp av modellering kan läraren ge eleverna strategier att utgå ifrån i lärandet. Modellering innebär att läraren vägleder, sätter ord på och visar eleverna hur de kan göra för att lösa och genomföra uppgifter.²² Modellering är bra för alla men för några elever är det extra viktigt. Ett sätt att modellera är att du som lärare läser en text och samtidigt ”tänker högt”, det vill säga sätter ord på och beskriver steg för steg hur din förståelse av textens budskap växer fram med hjälp av dess olika ”ledtrådar”: rubrik, genre, illustrationer, formuleringar och så vidare. Nästa steg är att eleverna får träna på strategierna i grupp eller enskilt för att så småningom bli allt mer självständiga i lärandet.

En positiv effekt av att arbeta med läsförståelse genom att ”tänka högt” tillsammans är att även ordförrådet utvecklas. Att kunna läsa och förstå texter på djupet och från olika områden, samt att själv kunna producera text har stor betydelse för såväl självkänsla som fortsatt lärande.²³

När du som lärare medvetet använder en variation av både analoga och digitala verktyg för att ta till dig och förmedla information blir det en naturlig del i lärandet. I det följande får du läsa mer om hur digitala verktyg kan användas i läs- och skrivundervisningen.

Digitala verktyg – en del av en tillgänglig lärmiljö

Alla barn och elever har rätt till en läs- och skrivundervisning som utgår ifrån deras egna förutsättningar och behov. En tillgänglig lärmiljö erbjuder en variation av analoga och digitala verktyg både på grupp- och individnivå. Anpassade och fungerande verktyg ska finnas på plats för alla elever. Det räcker dock inte att verktygen finns där, de måste integreras på ett medvetet sätt i pedagogiken för att ge effekt. En viktig lärdom från forskningen kring digitala verktyg i undervisningen är att läraren och den pedagogiska miljön är avgörande för resultatet. Det kan därmed vara svårt att entydigt slå fast de digitala verktygens direkta påverkan på elevers studieresultat.²⁴ Digitala verktyg i sig själva gör ingenting, de kan jämföras med andra verktyg, till exempel penslar. Utan målarens insats blir det inte mycket färg på väggen.

20 Fridolfsson, 2019

21 Specialpedagogiska skolmyndigheten, 2018

22 Westlund, 2012. Hedelin & Wejrums, 2016

23 Körling, 2020

24 Håkansson & Sundberg, 2020

Det pedagogiska syftet med att använda digitala verktyg kan vara att de utgör ett komplement i undervisningen. De kan också användas för att stötta och kompensera för specifika läs- och skrivsvårigheter. Vidare kan digitala verktyg ha både en tränande och stödjande funktion. En framgångsfaktor i sammanhanget är att lärare får möjligheten att reflektera tillsammans kring det pedagogiska syftet, vilket ökar deras möjligheter att kunna göra välgrundade val i planeringen av undervisningen.²⁵

Exempel på frågor att reflektera kring:

- Vilka behov finns i elevgruppen?
- Vilket pedagogiskt syfte har de digitala verktygen i läs- och skrivundervisningen? Är syftet att träna till exempel fonologisk förmåga eller ska verktygen överbrygga, kompensera för, läs- och skrivsvårigheter?
- Hur ska digitala verktyg implementeras i undervisningen för att bli naturliga för alla, och i synnerhet för elever i behov av särskilt stöd?
- Vilka pedagogiska vinster finns det med att använda digitala verktyg i läs- och skrivarbetet? Finns det några risker?
- Hur förändras klassrumsarbetet, möjligheter och utmaningar?
- Främjar arbetssättet med digitala verktyg gruppens sociala relationer?
- Vilka behov ser vi av kompetensutveckling på det här området?

En tidig introduktion av digitala verktyg i hela elevgruppen lägger grunden för ett mer självklart användande av verktygen bland alla elever, inte bara för dem som stöter på hinder i sin läs- och skrivutveckling.²⁶ Det är viktigt att poängtera att en tidig introduktion av digitala verktyg i hela elevgruppen inte handlar om att tekniken ska ersätta den viktiga systematiska läs- och skrivundervisningen. Däremot kan verktygen användas parallellt för att stödja denna.

Träning och kompensation

I förskoleklassen och de tidiga skolåren fokuserar läs- och skrivinläringen på att knäcka den alfabetiska koden, automatisera avkodningen, få upp ett läsflyt och att kunna skriva enklare texter. Allt eftersom eleven blir äldre kommer läsning och skrivning i skolan att handla om att läsa för att lära sig, det vill säga att använda sitt läsande och skrivande för att ta till sig och kunna utveckla kunskap.

25 Peterson, 2019

26 Eklöf & Kristensson, 2017

Det är viktigt ur flera aspekter att uppmärksamma de elever som trots systematisk och intensiv träning under de tidiga skolåren fortfarande har svårt med läsning och skrivning, inte minst ur ett delaktighetsperspektiv. Att få vara en del av en gemenskap kan vara avgörande för om eleven lyckas behålla sin motivation och nyfikenhet i lärandet. Användandet av digitala verktyg som främjar ett tillgängligt skriftspråk kan även ha en positiv inverkan på elevens tro på sin egen förmåga.²⁷ Ett antal barn och elever får dock svårigheter med att erövra skriftspråket och automatisera en flytande och väl fungerande läsning.²⁸ När detta sker måste ett övervägande göras kring att mer systematiskt använda digitala verktyg som kompensation för läs- och skrivförmågan.²⁹

Ett antal barn kommer även med bästa möjliga pedagogik att ha svårt att nå tillfredsställande läsförmåga. För dem är kompensatoriska insatser nödvändiga. Dessa består dels i särskilda hjälpmedel (talböcker, datorstöd), dels i intensiv och varaktig kompensatorisk pedagogik (d v s stärka barnens starka sidor, t ex visuell analys).³⁰

Högre upp i skolåren blir det allt viktigare att använda digitala verktyg för att kompensera för en bristande avkodning så att den inte blir ett hinder i elevens lärande. Bild 4:1 visar att undervisningens tyngdpunkt i de lägre åldrarna ligger på ett systematiskt arbete med läs- och skrivundervisning, den visar också att digitala verktyg inte ersätter denna viktiga träning. I bilden synliggörs balansen mellan fortsatt träning och kompensation för läs- och skrivsvårigheter ju äldre eleven blir.³¹

27 Lindeblad, Nilsson, Svensson, & Gustafson, 2019

28 Eklöf & Kristensson, 2017

29 Svensson, 2019

30 Myrberg, 2003

31 Svensson, 2012

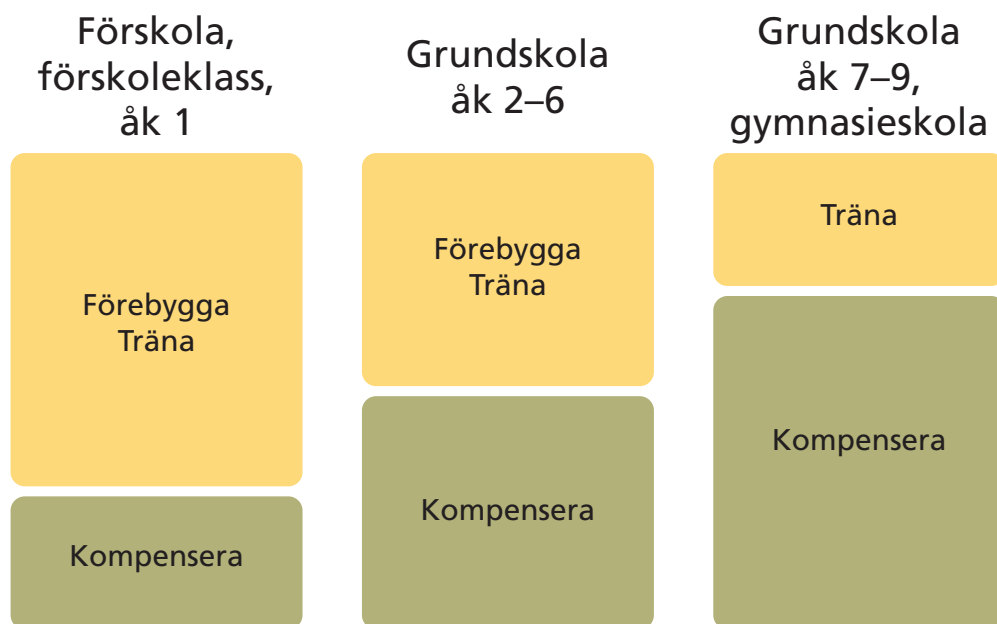

Bild 4:1. Bild som visar hur förhållandet mellan träning och kompensation förändras under skolåren, bearbetad av författarna utifrån Svensson (2012).

Kompensation handlar i detta avseende om digitala verktyg som stödjer eller ersätter avkodning och skrivande, till exempel genom funktioner som text till tal, talsyntes, tal till text eller taligenkänning, eller genom inlästa böcker. Verktøygen fungerar som alternativ till traditionella inlärningsmetoder och gör det möjligt att delta i undervisningen på ett mer likvärdigt sätt. Ett begrepp som har utvecklats av forskare vid Linnéuniversitetet är att ”ta till sig och förmedla text”.³² ”Ta till sig text” kan ske genom att läsa på det traditionella sättet, med ögonen, och eller genom att lyssna. ”Förmedla text” innebär både att skriva text och eller att tala in text. Ur ett delaktighetsperspektiv är båda dessa begrepp relevanta då de betonar vikten av att kunna ta till sig och förmedla information och inte hur man gör detta.³³

Talsyntes som en del av läs- och skrivundervisningen

Talsyntes är ett verktyg som kan stödja både läs- och skrivförmågan genom hela skoltiden. I den tidiga läs- och skrivundervisningen kan talsyntesen användas i arbetet med fonologisk medvetenhet och bokstavskunskap. De flesta barn är nyfikna på språket och bokstäverna. Med talsyntes som skrivstöd kan eleverna lyssna i samband med skrivandet och får då direkt återkoppling på bokstäver och ord, vilket i sin tur gynnar läs- och skrivutvecklingen. En annan fördel är att man kan lyssna hur många gånger som helst på exempelvis ett bokstavsljud. Eleverna kan då själva eller i par utforska skriftspråket genom

32 Lindeblad & Svensson, 2019

33 Lindeblad & Svensson, 2019

att prova med olika ljud och bokstavskombinationer. När textproduktionen utvecklas till ord och meningar kan barn och elever lyssna på sina egna texter och även på andra digitala texter.

Talsyntes som kompensatoriskt stöd

En talsyntes kan läsa upp ord eller meningar som för eleven är svåra att avkoda. Beroende på vad som ska tränas kan man göra olika inställningar för det som läses upp, till exempel bokstavsljud, ord, en mening eller längre textstycken. Elever med dyslexi har ofta svårt att automatisera avkodningen, något som gör det mödosamt och energikrävande att ta sig igenom en text och dessutom förstå vad man läser. För denna elevgrupp är möjligheten att lyssna betydelsefull för såväl läsförståelse som läsupplevelse, och därmed för lärandet.³⁴ Talsyntesen kan också vara till hjälp för elever som kan dra nytta av att lyssna samtidigt som de följer med i texten med ögonen. Detta kan minska kognitiv belastning för elever och förbättra deras förståelse av text.³⁵

När det gäller läsförståelse, vilket ibland benämns textförståelse när man lyssnar, finns det både skillnader och likheter mellan att läsa en bok och att lyssna på en bok. En likhet är att det är precis samma språk, ord och meningformuleringar som läsaren behöver tolka och förstå.³⁶ Skillnaden är att det krävs andra strategier när man lyssnar på en text. Det kan till exempel handla om att hantera den digitala enhet som används för lyssnandet, att göra anteckningar eller att lyssna på vissa avsnitt igen. Dessa strategier behöver eleverna träna på i små steg och i sin egen takt och inte minst med kontinuerligt stöd från omgivningen.

Inlästa böcker som en del av läs- och skrivundervisningen

När läraren själv använder olika verktyg för att ta till sig och förmedla information och läser ”både med ögonen och öronen”, blir det naturligt även för eleverna att göra det. Barn och elever gör som vuxna gör, inte som de säger. Om inlästa böcker används med hela gruppen blir det mer naturligt och kan underlätta för de som stöter på hinder i sin läs- och skrivutveckling.

Inlästa böcker finns både som ljudböcker och talböcker:³⁷

- Ljudböcker produceras av förlag i kommersiellt syfte. De kan lånas och köpas av vem som helst på biblioteket eller i handeln.
- Talböcker produceras med offentliga medel och med stöd av upphovsrättslagen av de som har tillstånd av regeringen. Talböcker görs för personer med någon form av läsnedsättning, exempelvis synnedsättning, rörelsehinder eller läs- och skrivsvårigheter.

34 Hallin, 2019

35 Eklöf & Kristensson, 2017

36 Hallin, 2019

37 Myndigheten för tillgängliga medier, 2020

Talböcker som kompensatoriskt stöd

När textmängden ökar och eleverna ska öva på att lyssna och ta till sig text på egen hand, är talböcker ett bra alternativ. De är antingen inlästa med mänskligt tal eller med talsyntes.

Att lära sig läsa tar tid även när man lyssnar på texten och eleverna behöver kontinuerligt stöd. De elever som har störst behov av digitala verktyg är ofta också de som kan ha störst nytta av stöd, både när det gäller att komma igång och för att fortsätta använda verktygen. Det krävs också att eleven erbjuds att delta i en tillgänglig undervisning med arbetssätt som uppmuntrar användning av de verktyg eleven behöver. En avgörande framgångsfaktor i arbetet med digitala verktyg är att eleven är delaktig i varför, när och hur verktyget ska användas.³⁸

Några aspekter att ta hänsyn till i användandet av talsyntes och talböcker:

- Uppmärksamma gärna eleven på de talsyntesröster som läser orden korrekt och låt eleven välja röst.
- Prova tillsammans för att hitta rätt lyssnarhastighet.
- Visa på och ta ställning till andra inställningar.
- Börja med korta texter.
- Reflektera tillsammans om innehållet.
- Reflektera tillsammans om läsoplevelsen.

Det är viktigt att komma ihåg att en bristande läsförståelse inte alltid behöver bero på avkodningssvårigheter. Den kan uppstå av olika anledningar, till exempel ett begränsat ordförråd, brister i bakgrundskunskap eller svårigheter att förstå språkets grammatiska strukturer. Då kommer det inte att hjälpa att lyssna på texter för att stötta läsförståelsen.³⁹ En noggrann kartläggning av elevens läsförmåga som visar vad svårigheterna beror på är nödvändig. Mer om kartläggning och olika läsprofiler hittar du i moment 3.

Tillgänglighet i ordbehandlingsprogram

I vanliga ordbehandlingsprogram finns många inställningar som underlättar för elevernas skrivutveckling, till exempel teckenstorlek, teckensnitt, radavstånd, radlängd och bakgrundsfärg. Dessutom finns funktioner som text till tal och tal till text ofta inbyggda i programmen och är tillgängliga för alla. Ett enkelt sätt att testa vilket teckensnitt som fungerar bäst för en viss elev är att skriva några ord eller en kort mening med några olika teckensnitt och låta eleven välja det som är lättast att läsa. För de flesta spelar det ingen större roll vilket teckensnitt som används men för vissa har det stor betydelse och är då en viktig anpassning, se exempel i bild 4:2.

³⁸ Svensson, 2019. Eklöf & Kristensson, 2017

³⁹ Hallin, 2019

Jag ser en röd boll.

Jag ser en röd boll.

Jag ser en röd boll.

Bild 4:3. Samma mening, Jag ser en röd boll, är skriven med typsnitten Times New Roman, Arial och Skolstil.

Att skriva genom att tala

Funktionen tal till text, som även kallas röstinmatning eller diktering, innebär att eleven pratar in texten som då skrivs på skärmen. Det är ett bra alternativ för de som har ett tydligt uttal och kan vara ett alternativ både när det gäller att formulera sig i skrift och vid motoriska svårigheter. Det kan då underlätta att eleven får fokusera på textens innehåll istället för stavningen. Funktionen kan användas för att tala in hela meningar och texter, eller i kombination med att skriva på tangentbordet. När eleverna stöter på svårstavade ord, som till exempel orden *garage* eller *stjärna*, kan de prova att tala in det specifika ordet istället och sedan fortsätta skriva som vanligt.

Tal-till-textfunktionen finns inbyggd i de flesta operativsystem och är placerad på lite olika ställen i olika program. Gemensamt för alla är att ikonerna för funktionen ser ut som en mikrofon, se exempel i bild 4:3.

Bild 4:3. En elev trycker på en mikrofonsymbol och talar in en mening på en platta.

Att skriva med symbolstöd

Genom att fler sinnen engageras får elever ökade möjligheter att förstå budskapet i en text, till exempel när texter kompletteras med bilder eller symboler. Att skriva med hjälp av symbolstöd innebär att texten förstärks av bilder eller symboler samtidigt som man skriver. Symbolerna visar de skrivna ordens betydelse. Att kommunicera med stöd av bilder och symboler kallas ofta för alternativ och kompletterande kommunikation, förkortat AKK. Symbolerna fungerar som stöd för skrivandet och för motivationen, i och med att symbolen ger eleven kvitto på att ordet har skrivits in korrekt. För elever som ska lära sig svenska som andraspråk kan symbolerna underlätta förståelsen av nya ord och begrepp.

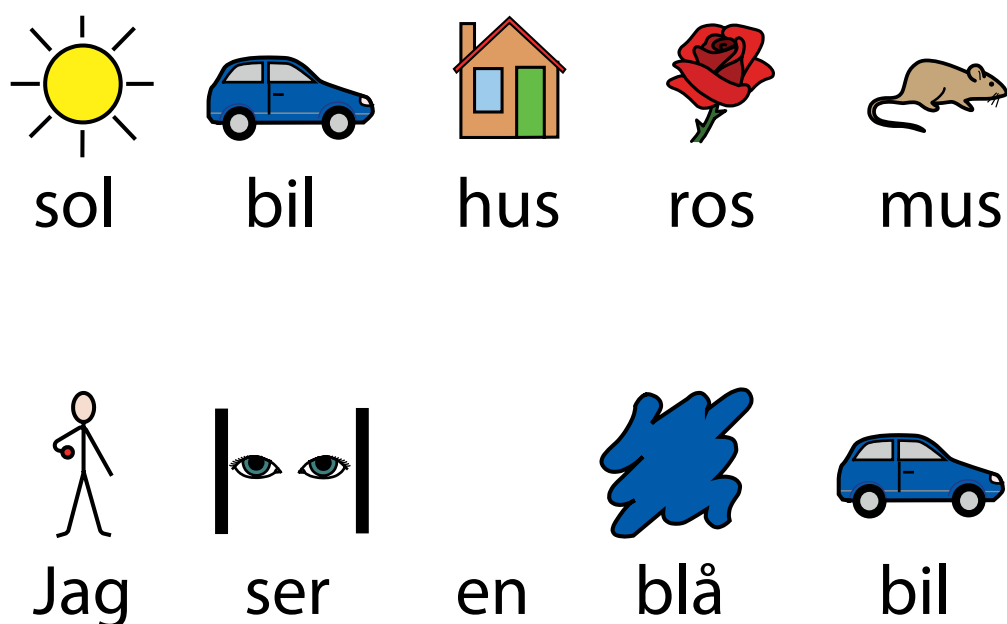

Bild 4:4. Bilden visar hur symbolspråket Widgit kan användas för att visualisera enskilda ord eller hela meningar

Du kan läsa mer om digitala verktyg på Specialpedagogiska skolmyndighetens webbplats www.spsm.se/digitalt-larande och i myndighetens skrift *Digitalt lärande – för att nå målen*. Du kan även läsa mer om alternativ och kompletterande kommunikation i materialet ”Studiepaket AKK”, www.spsm.se/studiepaket-akk

Response to intervention, en modell för att arbeta främjande och förebyggande

Många elever är under sin skolgång i behov av någon form av stödsatser. För vissa handlar det om kortare perioder av insatser medan andra behöver ett mer omfattande stöd under en längre tid. Skolan behöver därför verktyg för att kontinuerligt kunna fördela resurser efter behov.

Ett evidensbaserat sätt för skolan att arbeta med tillgängliga lärmiljöer, tidig upptäckt och tidiga insatser är att använda RTI-modellen, från engelskans ”response to intervention”.⁴⁰ Modellen har ingen svensk benämning men brukar förkortas RTI. Den kommer ursprungligen från USA och bygger på tanken att inget barn ska lämnas kvar eller komma efter i sin utveckling, ”No Child Left Behind”.⁴¹ Tanken är att elevernas respons, engelskans response, på undervisningen ska vägleda lärare i hur undervisningen bör utformas.

Modellen riktar fokus mot verksamheten och hur den förmår att möta elevernas behov och utveckla elevernas förmågor utifrån där de befinner sig i sin kunskapsutveckling. Resultaten och analysen från återkommande bedömningar och kartläggningar ger ledtrådar till hur undervisningen bör anpassas och utvecklas på både grupp- och individnivå, på ett dynamiskt sätt.⁴² RTI-modellen kan på så sätt vara ett stöd för hur skolan fördelar sina resurser och organiserar arbetet med att möta alla elevers olika och specifika behov.

En RTI-modell är indelad i tre eller fyra nivåer. I det här materialet har vi utgått från en modell med tre nivåer kopplade till den tidiga läs- och skrivinläringen:

1. Nivå ett berör alla elever. Där handlar det om att genomföra en evidensbaserad, strukturerad läsundervisning i klassrummet och att utvärdera resultaten regelbundet. Olika kartläggningsmaterial används för att utvärdera att undervisningen möter elevernas behov. För de elever där lärare får indikation på eller befarar att svårigheter kan utvecklas erbjuder skolan insatser på nivå två.⁴³
2. Nivå två består av insatser för elever som visar indikation på eller där skolan befarar att svårigheter kan uppstå i den tidiga läs- och skrivinläringen. På denna nivå handlar det om att genomföra insatser med mer intensiv undervisning i mindre grupper eller enskilt, i eller utanför klassrummet. En sådan insats kan pågå i förslagsvis sex till tolv veckor, sedan utvärderas den. Kom ihåg att det är elevernas behov utifrån skolans kartläggningar som ligger till grund för insatserna, inte eventuella diagnoser. Undervisande lärare på denna nivå behöver ha goda kunskaper

40 Nilvius, 2018

41 Nordström & Svensson, 2017

42 Nilvius, 2018

43 Nilvius, 2018

Att utforma en tillgänglig läs- och skrivundervisning

om både grundläggande läs- och skrivinlärning och konsekvenserna av läs- och skrivsvårigheter, för att kunna säkerställa att undervisningen får god effekt.⁴⁴

3. Nivå tre innefattar insatser för elever som inte läser i nivå med sina jämnåriga trots att de har erbjudits den typ av systematiska och dokumenterade insatser som beskrivs i nivå två. Det kan här handla om insatser som omfattar mer tid och mer individualisering än i nivå två.

Modellen är dynamisk, elever kan röra sig fram och tillbaka mellan nivåerna baserat på deras kunskapsutveckling. Till exempel om en elev med stöd av insatser på nivå två har tillägnat sig de färdigheter som hon eller han behöver för en fortsatt lyckad läs- och skrivutveckling, får eleven fortsatt undervisning på nivå ett.

Intensivundervisning

För elever som riskerar att utveckla läs- och skrivsvårigheter kan perioder av intensivundervisning vara hjälpsamt, det vill säga undervisning på de högre nivåerna i RTI-modellen.⁴⁵

En period av intensivundervisning pågår vanligtvis under sex till tolv veckor, då elev och lärare arbetar tillsammans med läs- och skrivträning en stund varje dag. Träningen ska vara systematisk och strukturerad samt utvärderas och anpassas kontinuerligt. Det är viktigt att komma ihåg att alla elever är unika och behöver olika insatser. Kartläggning och analys måste därför ligga till grund för planeringen,⁴⁶ vilket du kan läsa mer om i moment 3.

Träningen ska fokusera på de delar som är extra betydelsefulla att befästa och automatisera, med hänsyn till elevens nivå. Till exempel behöver elever som inte har befäst fonem-grafemkopplingen i samma grad som sina jämnåriga fokusera på fonologisk medvetenhet, särskilt fonemisk medvetenhet och på kopplingen mellan språkljud och bokstavsform. Elever som har kommit lite längre behöver dessutom träna avkodning, läsflyt och läsförståelse. Träningen måste alltså utformas beroende på hur långt eleven kommit i sin läs- och skrivutveckling.⁴⁷

Intensivundervisningsperioder kan behöva upprepas vid flera tillfällen under de tidiga skolåren. Även tiden för varje träningstillfälle kan behöva utökas om effekten av träningen uteblir. Ha i åtanke att intensivundervisningsperioden kräver en stor arbetsinsats av eleverna. Därför är det viktigt att prioritera detta, och kanske låta andra inslag i undervisningen tonas ner tillfälligt.

44 McCartney, Boyle, Ellis, Bannatyne, & Turnbull, 2011.

45 Hagtvet, Frost & Refsdal, 2016. Nilvius, 2018. Nordström & Svensson, 2017

46 Hagtvet, Frost & Refsdal, 2016

47 Wolff, 2011. Wolff, 2016

Hur kan intensivundervisning se ut?

Den enskilda elevens behov är utgångspunkten för träningen där hänsyn tas till såväl styrkor som svagheter. Träningen ska vara omväxlande och träna det som kartläggningen visar behöver befästas. Snabb återkoppling och uppmuntran är viktigt, framstegen under en veckas tid kan till exempel visas genom ett diagram som tydliggör för eleven att träningen ger effekt. Ibland kan även ett litet tävlingsmoment vävas in för att stärka motivationen.⁴⁸

En framgångsfaktor är samverkan med både elever och vårdnadshavare, som behöver vara väl införstådda med intensivundervisningens syfte och mål. Skolan bör visa och förklara träningens upplägg, såsom vad, hur och varför olika moment ska tränas. På så sätt kan alla parter arbeta mot samma mål.

Att tänka på i planeringen av intensivundervisningsperioder:

- Vad visar gjorda kartläggningar? Vad ska därmed tränas?
- Vem ska utföra träningen? Kom ihåg att goda kunskaper om läs- och skrivinlärning och en god relation till eleven är framgångsfaktorer. Det är bra om samma person kan genomföra insatserna. Se till att ha en plan för vad som händer om någon är frånvarande.
- Hur ska förmågorna tränas? Tänk igenom val av material och tillvägagångssätt. Se till att allt material som behövs för träningen finns på plats innan perioden startar.
- När ska träningen genomföras: under hur många veckor, vid vilken tid på dagen och hur långt ska varje träningstillfälle vara?
- Var ska träningen genomföras? Det är viktigt med en förutbestämd plats där eleven kan få lugn och arbetsro.

Ett schema där ovanstående delar framgår kan vara ett stöd för eleven. Det kan också vara hjälpsamt att vid varje träningstillfälle visa vad som ska göras idag och sedan stryka över eller ta bort det vartefter att varje övning är genomförd. Många elever är också hjälpta av tidshjälpmiddel för att tydligt se hur långt träningspasset är.

Lyssna på hur eleven upplever träningsupplägget och gör anpassningar vid behov, det är av stor betydelse för att insatserna ska bli framgångsrika.

48 Høien & Lundberg, 2013

Till sist

Den viktigaste lärresursen är läraren. Genom goda kunskaper om läs- och skrivinlärning och hur läs- och skrivsvårigheter tar sig uttryck kan undervisningen utformas så att varje enskild elev kan utvecklas så långt som möjligt. Den goda relationen till eleven är grunden för en god kunskapsutveckling. Utöver relationskompetens är kunskaper inom didaktik och ledarskap viktiga grundkompetenser för en lärare.

Referenser

- Alatalo, T. (2011). *Skicklig läs- och skrivundervisning i åk 1–3: om lärares möjligheter och hinder*. (Doktorsavhandling, Göteborgs universitet, Göteborg, Sverige) <https://gupea.ub.gu.se/handle/2077/25658>
- Aspelin, J. (2020). *Lärares relationskompetens. Vad är det? Hur kan den utvecklas?* Stockholm: Liber.
- Aspflo, U., & Almsenius, E. (2019). *I relation till lärande – kommunikationsstöd i undervisningen*. Alingsås: Aspflo & Klamas AB.
- Eklöf, E., & Kristensson, J. (2017). *Alternativa lärverktyg, Digitalt stöd för elevens språk-, läs-, och skrivutveckling*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Fridolfsson, I. (2020). *Grunderna i läs- och skrivinlärning*. Lund: Studentlitteratur.
- Fridolfsson, I. (2019). *Vallmomodellen – balanserad läs- och skrivundervisning*. Lund: Studentlitteratur.
- Fouganthine, A. (2020). Dyslexi och skrivsvårigheter. I Forsling, K. & Tjernberg, C. (Red.), *Skrivundervisningens grunder* (s. 293–316). Malmö: Gleerups.
- Hagtvet, B., Frost, J., & Refsdahl, V. (2016). *Intensiv läsinlärning*. Lund: Studentlitteratur.
- Hattie, J. (2009). *Visible learning: a synthesis of over 800 meta-analyses relating to achievement*. London: Routledge.
- Håkansson, J., & Sundberg, D. (2020). *Utmärkt undervisning: framgångsfaktorer i svensk och internationell belysning*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Høien, T., & Lundberg, I. (2013). *Dyslexi: Från teori till praktik*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Jacobson, C. (2020). En modell över läs- och skrivsvårigheter och dyslexi. *Dyslexi – Aktuellt om läs- och skrivsvårigheter* (1, 2020), s. 22–27.
- Johansson, K. (2020). Ljudmetoden är överlägsen vid läsinlärning säger forskningen. *Lika värde* (2, 2020). s 14–15.
- Körling, A-M. (2020). Högläsning, ordförråd och muntligt skrivande. I K. Forsling & C. Tjernberg (Red.), *Skrivundervisningens grunder* (s. 279–291). Malmö: Gleerups.

- Lindeblad, E., & Svensson, I. (2019). 20 års svensk forskning i assisterande teknik – vad har vi lärt oss? *Viden om literacy* (26, 2019), s. 24–30. <https://www.videnomlaesning.dk/tidsskrift/tidsskrift-nr-26-laese-og-skriveteknologi/>
- Lindeblad, E., Nilsson, S., Gustafson, S., & Svensson, I. (2019). Self-concepts and psychological health in children and adolescents with reading difficulties and the impact of assistive technology to compensate and facilitate reading ability. *Cogent Psychology*, 6(1), s 1–18. <https://doi.org/10.1080/23311908.2019.1647601>
- McCartney, E., Boyle, J., Ellis, S., Bannatyne, S., & Turnbull, M. (2011). Indirect language therapy for children with persistent language impairment in mainstream primary schools: Outcomes from a cohort intervention. *International Journal of Language and Communication Disorders*, 46(1), 74–82. <https://doi.org/10.3109/13682820903560302>
- Myrberg, M. (Red.). (2003). *Att skapa konsensus om skolans insatser för att motverka läs- och skrivsvårigheter*. Stockholm: Lärarhögskolan.
- Myrberg, M. (2007). *Dyslexi – en kunskapsöversikt*. Stockholm: Vetenskapsrådet.
- Nilvius, C. (2018). Response-to-intervention (RTI) i svensk skolkontext. *Dyslexi – Aktuellt om läs- och skrivsvårigheter* (4, 2018).
- Nordström, T., & Svensson, I. (2017). Response to intervention (RTI) och assisterande teknik. *Dyslexi – Aktuellt om läs- och skrivsvårigheter* (3, 2017), S. 21–27.
- Peterson, K. (2019). Parskrivande på datorn. I T. Alatalo. (Red.), *Läsundervisningens grunder* (s. 259–279). Malmö: Gleerups.
- Rose, J. (2006). *Independent review of the teaching of early reading*. Nottingham UK: Department for education and skills. <https://dera.ioe.ac.uk/5551/2/report.pdf>
- SFS 2010:800. *Skollag*. Stockholm: Utbildningsdepartementet. www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/skollag-2010800_sfs-2010-800
- Specialpedagogiska skolmyndigheten. (2018). *Värderingsverktyg för tillgänglig utbildning, förskola, skola och fritidshem – handledning*. Härnösand: Specialpedagogiska skolmyndigheten.
- Specialpedagogiska skolmyndigheten. (2020a). *Det lilla ordet främst: ett förebyggande och hälsofrämjande arbetssätt i skolan*. Härnösand: Specialpedagogiska skolmyndigheten

- Specialpedagogiska skolmyndigheten. (2020b). *Digitalt lärande – för att nå målen*. Härnösand: Specialpedagogiska skolmyndigheten.
- Svensson, I. (2012). Assistive technology alias alternativa verktyg. *Dyslexi – Aktuellt om läs- och skrivsvårigheter*, (3, 2012).
- Tjernberg, C. (2013). *Framgångsfaktorer i läs- och skrivlärande – En praxisorienterad studie med utgångspunkt i skolpraktiken*. (Doktorsavhandling, Stockholms universitet, Stockholm, Sverige). <http://su.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A614329&cdswid=-1806>
- Taube, K., Fredriksson, U., & Olofsson, Å. (2015). *Kunskapsöversikt om läs- och skrivundervisning för yngre elever: Delrapport från SKOLFORSK-projektet*. Stockholm: Vetenskapsrådet.
- Westlund, B. (2012). *Att undervisa i läsförståelse*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Wolff, U. (2011). Effects of a randomised reading intervention study: An application of structural equation modelling. *Dyslexia: An International Journal of Research and Practice*, 17(4), 295–311. <https://doi.org/10.1002/dys.438>
- Wolff, U. (2016). Effects of a randomised reading intervention study: a 5-year follow-up. *Dyslexia: An International Journal of Research and Practice*, 22(2), 85–100. DOI: 10.1002/dys.1529
- Örtenberg, U. (2020). *Tid för skrivutveckling – vid läs-och skrivsvårigheter*. Lund: Studentlitteratur.

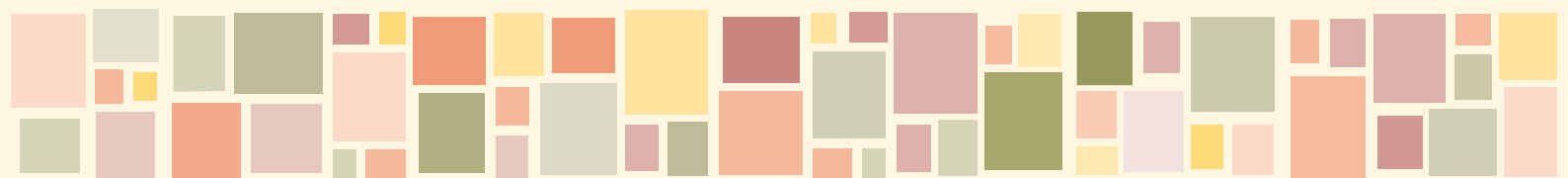
Elektroniska källor

- Hallin, A. E. (2017). Tidig läsinlärning – evidens och samverkan. *Forskningsbloggen*. Hämtad 19 oktober 2020, kl 15.00, <https://www.sprakforskning.se/forskningsbloggen2/2017/2/15/readingwars>
- Hallin, A. E. (2019). Läslovet – läs läs läs – med ögon eller öron. *Forskningsbloggen*. Hämtad 24 augusti 2020, kl 15.30, <https://www.sprakforskning.se/forskningsbloggen2/2019/10/27/laslovet>
- Hedelin, Z., & Wejrum, M. (2016). Om modellering och scaffolding. *Lässtrategier för ämnestexter*. Hämtad 15 oktober 2020, kl 13.00, https://larportalen.skolverket.se/#/modul/5-las-skriv/Gymnasieskola/028_lasstrat-for-amnestext
- Myndigheten för tillgängliga medier. (2020). Om talböcker. Hämtad 12 augusti 2020, kl 08:30, <https://www.mtm.se/var-verksamhet/talbocker/>

Skolverket. (2019). *Hitta språket, Nationellt kartläggningsmaterial i språklig medvetenhet i förskoleklass som anordnas vid specialskola*. Stockholm: Skolverket. Hämtad 5 oktober 2020, kl 08.00, www.skolverket.se/undervisning/forskoleklassen/kartlaggning-i-forskoleklassen

Skolverket. (2020). *Läsa, skriva, räkna – en garanti för tidiga insatser*. Hämtad 10 juni 2020, kl 10.30, <https://www.skolverket.se/skolutveckling/leda-och-organisera-skolan/organisera-tidigt-stod-och-extra-anpassningar/lasa-skriva-rakna---garanti-for-tidiga-insatser>

Svensson, I. (2019). Appar som stöd för kommunikation. *Tilltro, läsning och demokrati, del 6. Att arbeta med digitala verktyg*. Hämtad 14 oktober 2020, kl 12.00, https://larportalen.skolverket.se/#/modul/5-las-skriv/Gymnasies%C3%A4rskola/039-tilltro-lasning-demokrati/del_06/

En likvärdig utbildning för alla

Hos Specialpedagogiska skolmyndigheten får du stöd när du skapar lärmiljöer som är utvecklande och tillgängliga för alla. Vi erbjuder specialpedagogiskt stöd till förskolor och skolor i hela landet, svarar på frågor och erbjuder kurser och konferenser. Vi driver också flera specialskolor för olika målgrupper, fördelar statsbidrag och utvecklar läromedel. Välkommen till Sveriges största kunskapsbank inom specialpedagogik.